

УДК 336.71(477):351.01

<https://doi.org/10.32342/3041-2153-2024-2-37-4>

Ю.А. ЗАДОЯ,
аспірант Таврійського державного
агротехнологічного університету
імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя (Україна)
<https://orcid.org/0009-0001-5465-9834>

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙНИ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СТАРІ ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена аналізу особливостей діяльності комерційних банків України у період повномасштабної війни. Її метою є виявлення нових тенденцій у банківській діяльності та обґрунтування рекомендацій щодо перебудови роботи банків та її державного регулювання у повоєнний період. У ході дослідження пройшли перевірку ряд гіпотез. Доведено, що не дивлячись на значну кількість комерційних банків в Україні, насправді ринок банківських послуг є олігополістичним. З урахуванням того, що державні банки, частка яких у загальних активах комерційних банків сягає 56%, насправді проводять узгоджену політику та виступають як єдиний суб'єкт, індекс Херфіндаля-Хіршмана для банківської сфери України становить більше 3000, що відповідає олігополістичному ринку. Така ситуація є виправданою для воєнного стану, але вона потребуватиме змін у повоєнний період. Знайшла підтвердження гіпотеза, що основним чинником, який впливає на розмір активів комерційних банків, є грошові агрегати. Найтісніший кореляційний зв'язок виявлено між розміром активів та грошовим агрегатом M2. Це дає підставу рекомендувати регулювання цього грошового агрегату як інструменту державного регулювання банківських активів. Під час повномасштабної війни посилилася тенденція до зміни структури банківських активів, яка зародилася ще у 2020 р. Відмічено різке зменшення питомої ваги наданих кредитів при одночасному зростанні питомої ваги боргових цінних паперів, головним чином державних облігацій. З одного боку, це є свідченням успішності реалізації програм уряду щодо залучення коштів комерційних банків для запозичень та покриття дефіциту державного бюджету, а з іншого боку, це відволікає банківську систему від виконання нею основної функції – мобілізації тимчасово вільних коштів та надання кредитів. Висока доходність державних облігацій, облікова ставка НБУ, яка значно перевищує темп інфляції, роблять кредити малодоступними для бізнесу. А оскільки інші складові ринкової інфраструктури (наприклад, інститути спільного інвестування) є нерозвиненими в Україні, реально бізнес позбавлений можливості залучати кошти для здійснення інвестиційних проектів. Дослідження динаміки показників ефективності діяльності банків (ROA, ROE) за період з 2008 по 2024 рр. показало, що після банківської кризи 2015-2018 рр., коли в цілому банківська система працювала зі збитками, у наступні роки ситуація не тільки стабілізувалася, але й демонструє отримання банками надприбутків. Це знову ж таки є наслідком високих відсотків за державними цінними паперами та концентрації прибутків у державних банках. Обґрунтовані пропозиції щодо змін державної політики у повоєнний період, які повинні відродити кредитну діяльність комерційних банків.

Ключові слова: комерційні банки, активи комерційних банків, кредити, грошові агрегати, ROA, ROE

JEL classification: G18, G21, G28

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the activities of commercial banks in Ukraine during the period of full-scale war. Its purpose is to identify new trends in banking activity and substantiate recommendations for restructuring the work of banks and its state regulation in the post-war period. During the study, a number of hypotheses were tested. It is proved that despite the significant number of commercial banks in Ukraine, the banking services market is actually oligopolistic. Taking into account the fact that state-owned banks, whose share in the total assets of commercial banks reaches 56%, actually pursue a coordinated policy and act as a single entity, the Herfindahl-Hirschman index for the banking sector of Ukraine is more than 3000, which corresponds to an oligopolistic market. This situation is justified for martial law, but it will require changes in the post-war period. The hypothesis that the main factor affecting the size of commercial banks' assets is monetary aggregates was confirmed. The closest correlation was found between the size of assets and the monetary aggregate M2. This gives reason to recommend regulating this monetary aggregate as a tool for state regulation of banking assets. During the full-scale war, the tendency to change the structure of banking assets, which originated back in 2020, intensified. A sharp decrease in the share of loans granted was noted, while the share of debt securities, mainly government bonds, increased. On the one hand, this is evidence of the success of the implementation of government programs to attract funds from commercial banks for borrowing and covering the state budget deficit, and on the other hand, it distracts the banking system from fulfilling its main function - mobilizing temporarily free funds and providing loans. The high yield of government bonds, the NBU discount rate, which significantly exceeds the inflation rate, make loans inaccessible to business. And since other components of the market infrastructure (for example, joint investment institutions) are underdeveloped in Ukraine, business is actually deprived of the opportunity to attract funds for the implementation of investment projects. A study of the dynamics of bank performance indicators (ROA, ROE) for the period from 2008 to 2024 showed that after the banking crisis of 2015-2018, when the banking system as a whole operated at a loss, in the following years the situation not only stabilized, but also demonstrated that banks received excess profits. This is again a consequence of high interest rates on government securities and the concentration of profits in state-owned banks. Substantiated proposals for changes in state policy in the post-war period, which should revive the lending activities of commercial banks.

Keywords: *commercial banks, assets of commercial banks, loans, monetary aggregates, ROA, ROE*

JEL classification: *G18, G21, G28*

Вступ. Стабільність економіки країни багато в чому визначається стійкістю її банківської системи. Фінансові установи у концентрованому вигляді відчують на собі коливання ринкової кон'юнктури, ситуацію на внутрішньому та міжнародному фінансовому ринку, політичні потрясіння. З початком повномасштабної війни в Україні з'явилася загроза, що банківська система знову повернеться до кризового стану, як це було після світової фінансової кризи 2008-2009 рр. Однак комерційні банки продемонстрували стійкість і у досить короткий період часу не тільки відновили основні показники своєї діяльності, але й поліпшили їх.

Аналіз показує, що підчас воєнного стану в діяльності комерційних банків з'явилися нові тенденції, які відображають особливості ситуації у фінансовій сфері. Разом з тим, деякі проблеми у банківській діяльності, які з'явилися ще до війни не тільки не зникли, але й посилилися. Тому зараз важливо дослідити існуючу модель функціонування комерційних банків, виявити її сильні та слабкі сторони, а також обґрунтувати шляхи перебудови банківської системи у повоєнний період.

Метою цієї статті є виявлення нових тенденцій у банківській діяльності у період воєнного стану та обґрунтування рекомендацій щодо перебудови роботи банків та її державного регулювання у повоєнний період. Крім того, у ході дослідження будуть перевірятися деякі гіпотези, які стосуються сучасних тенденцій у діяльності банківського сектору.

Огляд літератури та виявлення не вирішених питань.

Банківська діяльність досить часто є об'єктом наукових досліджень як українських, так і зарубіжних вчених. Більшість авторів концентрують свою увагу на запровадженні банками новітніх технологій та наслідках цього процесу. Так, британський дослідник Daniel Broby описує вплив фінансових технологій, включаючи моделі Banking-as-a-Service, криптографічні рішення для захисту цифрових грошей на традиційні банки, підкреслюючи при цьому зміни у бізнес-моделях через інновації [1].

Досить поширеною тематикою сучасних досліджень банківською діяльністю є цифровізація. Автори [2] звертають увагу не лише на нові можливості, пов'язані з цифровізацією, але й ті виклики, які вона породжує. Зокрема, мова йде про необхідність інвестування у перепідготовку кадрів та загрозу кібератак. Hanna Shnaider аналізує процеси, які пов'язані з появою небанків та фінтех-компаній. Це модифікує картину сучасного банківського бізнесу та дещо тіснить традиційні банки на ринку фінансових послуг [3].

Усі ці дослідження є оригінальними та цікавими, але вони описують банківські системи, які функціонують в умовах стабільного суспільства та стабільної економіки. Положення цих публікацій можуть бути використані для розробки повоєнної стратегії перебудови українсько банківської системи, але вони не пояснюють тих процесів, які відбуваються зараз, в умовах війни.

Після початку повномасштабної війни цілий ряд українських дослідників звернулися до аналізу проблем адаптації банківської системи України до цих складних умов [4-6]. Автори [7] аналізують ефективність діяльності банківських установ України та на підставі розрахунку індексу Харфіндаля-Хіршмана за різними базами доходять висновку, що сфера банківської діяльності є слабо концентрованою. Вони вважають, що банківська криза 2015-2018 рр. дозволила очистити цю сферу від неефективних банків та забезпечити прибуткову діяльність навіть у скрутні часи.

Однак тематика банківської діяльності не втрачає своєї актуальності й нині. По-перше, більш тривалий період функціонування банків в умовах війни дає додатковий фактичний матеріал та дозволяє більш чітко описати ті нові тенденції, які з'являються у цій сфері. По-друге, особливої актуальності набуває зараз обґрунтування тих змін, які потрібно буде проводити у банківській системі після війни. Саме цим питанням і присвячена наша стаття.

Методи дослідження

Проблема функціонування банків в умовах війни є досить обширною. Може бути кілька підходів до їх аналізу:

- мікроекономічний (банк розглядається як господарюючий суб'єкт і аналізуються його внутрішні процеси);

- мезоекономічний (банківська система аналізується як єдине ціле і досліджуються проблему функціонування саме системи);

- макроекономічний (банківська система розглядається як елемент національної економіки і досліджується її вплив на макроекономічні процеси).

У нашому дослідженні ми будемо використовувати саме мезоекономічний підхід.

Для виявлення тенденцій та закономірностей у аналізі будуть використовуватися динамічні ряди показників та тривалий період (2008-2024 рр.). Для оцінки ступеню взаємозалежності показників буде використаний кореляційний аналіз. У якості статистичної інформації будуть використані дані, які наводяться у різноманітних базах.

Виклад результатів дослідження

Проведений попередній аналіз дозволив виділити чотири аспекти функціонування банківської системи України в умовах воєнного стану.

1. Подальша концентрація ринку банківських послуг. В останні роки в Україні спостерігається значне скорочення кількості комерційних банків. Так, якщо у 2014 р. їх налічувалося 180, то у 2024 р. кількість комерційних банків скоротилася майже втричі – до 63 [8]. Провідна роль у банківській системі України належать державним комерційним банкам (Приватбанк, Ощадбанк, Укресімбанк, Укргазбанк, Sence Bank). За станом на жовтень 2024 р. їх частка у сукупних активах комерційних банків становить, відповідно, 28,60; 12,78; 6,22; 4,9 та 3,29%. Таким чином, лише ці 5 банків концентрують 55,94% усіх активів комерційних банків України [9]. Така концентрація активів дає підстави висловити *гіпотезу про олігополістичний характер ринку банківських послуг в Україні*.

З метою перевірки цієї гіпотези було розраховано індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) для банківської системи України. Як відомо, цей індекс широкого використовується офіційними структурами у США та Європейському Союзі для визначення ступеня концентрації у тій чи іншій сфері та впливу на нього злиттів та поглинань. Так, Міністерство юстиції США та Федеральна торговельна комісія у спільному документі «Інструкція з горизонтального злиття», прийнятому у 2010 р., класифікують ринки на три типи:

- неконцентрований ринок, якщо ННІ менше 1500;
- помірно концентрований ринок, якщо ННІ знаходиться у межах 1500-2500;
- висококонцентрований ринок, якщо ННІ перевищує 2500 [10].

Саме висококонцентрований ринок дає підстави трактувати його як олігополістичний або навіть монополійний.

Для оцінки ступня концентрації ринку банківських послуг та розрахунку ННІ у якості показника «частка компанії на ринку» було використано питому вагу активів банку у загальній вартості активів банківської системи (α). Сума квадратів цих показників і визначила ННІ для банківської сфери:

$$HHI = \sum_{i=1}^n \alpha_i^2.$$

Розрахунки, проведені на підставі даних [9], показали, що за станом на жовтень 2024 р. ННІ для банківської сфери України становить 1187. Це означає, що гіпотеза щодо олігополістичного характеру ринку банківських послуг в Україні *не підтвердилась*. Більше того, ринок можна вважати неконцентрованим. Тому подальші злиття та поглинання тут можуть відбуватися без жодних обмежень.

Разом з тим, на наш погляд, до отриманих результатів слід ставитися з певною засторогою. Справа в тому, що як уже зазначалося, держава є власником п'яти банків, які концентрують майже 56% активів. Звичайно, певною мірою між ними є конкуренція, але вони у кінцевому рахунку реалізують єдину стратегію, визначену власником. Тому якщо перерахувати ННІ, прийнявши 5 державних банків як єдине ціле (а для цього, як бачимо, є певні підстави), то отримаємо зовсім інший результат – 3246. А це якраз і *відповідає олігополістичному ринку*. І якщо для воєнного стану посилення ролі державного контролю та регулювання банківської сфери є певною мірою виправданим, то у стратегію повоєнної розбудови потрібно закладати *обмеження злиттів та поглинань, а також приватизацію частини державних банків*.

2. Динаміка активів комерційних банків як відображення загального стану грошового обігу. Активи комерційних банків постійно демонструють швидку динаміку. Так, станом на 01.01.2024 р. порівняно з 2008 р. вони зросли у 4,9 рази. Лише за два роки повномасштабної війни активи комерційних банків зросли майже на 50%.

Існують численні фактори, які впливають на динаміку активів комерційних банків. Їх можна розділити на зовнішні та внутрішні. До першої групи відносяться, зокрема, динаміка ВВП країни, рівень інфляції, попит на кредити, регуляторна політика (норми резервування, процентна політика центрального банку тощо), доступ до міжнародного ринку капіталів, рівень конкуренції на ринку банківських послуг та інші. Внутрішніми факторами можна вважати ефективність кредитної діяльності банку, розширення клієнтської бази, залучення депозитів, активну маркетингову діяльність, запровадження інновацій тощо.

Навіть поверхневого погляду на динаміку цих факторів в Україні за останні роки достатньо, щоб переконатися у її різноспрямованості. Наприклад, були періоди як значних скорочень обсягів ВВП (2009, 2014, 2015, 2022 рр.), так і помірного його зростання. Облікова ставка Національного банку України коливалася в межах від 6% у 2020 р. до 25% у 2022 р. [12]. Не дивлячись на це, активи комерційних банків лише один раз за увесь досліджуваний період (у 2010 р.) знизилися у порівнянні з попереднім роком. Тому ймовірніше за все є інші фактори, дія яких була найсуттєвішою, нівелюючи ефект перелічених. На наш погляд, є підстави висловити гіпотезу, що *динаміка активів комерційного банку є прямим наслідком зміни грошової маси в країні*.

Для підтвердження чи заперечення цієї гіпотези проведемо кореляційний аналіз взаємозалежності динаміки активів комерційних банків та грошових агрегатів за період з 2008 по 2024 р. У табл. 1 наведені вихідні дані для проведення відповідних розрахунків.

Таблиця 1

Взаємозв'язок грошових агрегатів та активів комерційних банків*

Роки	Грошові агрегати				Активи комерційних банків
	M3	M2	M1	M0	
2008	391332,2	386351,9	173449,5	105445,4	599396
2009	492724,6	489611,9	214932,4	150174,0	926086
2010	479949,6	477550,2	226989,7	153054,6	880302
2011	601164,7	599382,0	286652,8	176238,3	942088
2012	675471,3	671997,4	302689,8	184630,6	1054280
2013	780109,6	777900,9	326495,8	197973,4	1127197
2014	893946,7	890214,6	376002,1	235881,0	1278095
2015	936216,3	935093,5	434715,7	274365,6	1316852
2016	995015,4	994732,5	454336,2	271791,8	1254385
2017	1066005,0	1065659,0	502108,3	294753,2	1256299
2018	1176466,0	1176085,0	578702,2	321308,0	1336358
2019	1258241,0	1254482,0	654616,0	348772,4	1360764
2020	1465639,0	1462446,0	759774,3	370122,2	1494460
2021	1838489,0	1835876,0	1035839,0	514940,8	1822814
2022	2047249,0	2045430,0	1230824,0	583531,9	2053928
2023	2498702,0	2497632,0	1530530,0	643281,0	2353592
2024	3015127,0	3014403,0	1792574,0	704169,9	2942806
Коефіцієнт кореляції	0,988926	0,989002	0,982232	0,974815	

* Розраховано за [11, 12]

Як свідчать результати розрахунків, існує майже прямий зв'язок (коефіцієнт кореляції дуже близький до 1) між кожним грошовим агрегатом та обсягом активів комерційних банків. Однак для практичного використання цієї залежності у регулюванні банківських активів буде доцільним поглибити аналіз та провести розрахунки коефіцієнтів кореляції для окремих складових грошових агрегатів. Зокрема, нами отримані наступні показники взаємозалежності таких пар:

Активи – (M1-M0): 0,97646552;

Активи – (M2-M1): 0,98067802;

Активи – (M3-M2): -0,443378329.

Таким чином, **висловлена гіпотеза знаходить своє емпіричне підтвердження**. Найбільш тісний зв'язок активи комерційного банку мають саме з агрегатом M2 в цілому та його складовою, пов'язаною з «переказними депозитами в іноземній валюті та іншими депозитами» (M2-M1), зокрема. Тому саме через вплив на цю складову можна регулювати динаміку активів комерційного банку. Разом з тим, слід звернути увагу і на виявлену від'ємну залежність між обсягом боргових цінних паперів у грошовому агрегаті M3 та активами комерційних банків. Хоча вона і не є надто вагомою, але зв'язок все одно існує і він потребує додаткового аналізу.

2. Зміна структури банківського портфелю. Традиційно основною банківською активною операцією вважається надання кредитів. Саме цей вид діяльності приносить переважну частину доходів банків та забезпечував їх ефективну діяльність. Наприклад, у 2008 р. (напередодні глобальної фінансової кризи) надані кредити становили 81% активів комерційних банків України, тоді як частка цінних паперів була лише 4,8%. Протягом наступних 10 років питома вага кредитів коливалася у залежності від загальної кон'юнктури ринку: знижувалась під час криз та відновлювалась на рівні 80% під час стабілізації економічної ситуації (табл. 2). У цей період не прослідковується чіткий зв'язок між обліковою ставкою НБУ, середньозваженою ставкою за всіма інструментами кредитування та питоною вагою наданих кредитів у загальній сумі активів комерційних банків. Так, у 2013 р. облікова ставка була однією з найнижчих за останні 20 років (6,5%), кредити овернайт надавалися під 7,6% (теж найнижчий показник), а питома вага наданих кредитів зменшилася до 72,3%. Навпаки, у 2019 р. при обліковій ставці 13,5% та вартості овернайт-кредитів 19,7% питома вага наданих кредитів зростає до 82,2% [12].

Таблиця 2

Частка наданих кредитів у активах комерційних банків*

Роки	Надані банківські кредити	
	млн грн	у відсотках від загальних активів
2008	485368	81,0
2009	792244	85,5
2010	747348	84,9
2011	755030	80,1
2012	825320	78,3
2013	815327	72,3
2014	911402	71,3
2015	1006358	76,4
2016	1009068	80,4
2017	1005923	80,1
2018	1042798	78,0
2019	1118619	82,2
2020	1033539	69,2
2021	963664	52,9
2022	1065347	51,9
2023	1036129	44,0
2024	1024852	34,8

Розраховано за [11]

2020 р. стає переломним у формуванні структури активів комерційних банків. Надання кредитів активно витісняється придбанням цінних паперів, перш за все державних облігацій. Оскільки цей процес розпочався ще до повномасштабної війни та введення воєнного стану, то його не слід розглядати як реакцію на певну кон'юнктуру. Вірогідніше всього – це нова модель банківської діяльності. Вивчення первинних матеріалів комерційних

банків показує, що деякі з них зводять до мінімуму кредитування, а заробляють кошти головним чином через надання інших послуг (карткові продукти, обмін валют, міжнародні платежі тощо).

Подібні тенденції ще більше посилилися під час війни. Якщо на 1 січня 2021 р. у портфелі активів комерційних банків надані кредити ще переважали інвестиції у цінні папери (51,9 та 40,4%, відповідно), то на жовтень 2024 р. уже переважали цінні папери (35,7 та 47,1%) (табл. 3). Цьому сприяли щонайменше дві причини. По-перше, з метою утримання зростання цін та обмеження дії грошового мультиплікатора НБУ значно підвищив облікову ставку, що призвело до зростання вартості кредитів. Вартість овернайтів у 2023 р. становила 24,5% [12]. У поєднанні з нестабільною ситуацією, загрозою втрати бізнесу та невизначеністю його подальшої долі це призвело до значного зменшення попиту на кредити. По-друге, досить висока доходність державних облігацій, яка значно перевищувала вартість залучення коштів банками.

Таблиця 3

Структура активів комерційних банків України*

Дата	Активи	Надані кредити		Цінні папери		Резерви пов'язані з активними операціями	
	млн грн	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
01.01.2022	2053928	1065347	51,9	829887	40,4	278774	13,6
01.04.2022	1970145	1070449	54,3	740294	37,6	287121	14,6
01.07.2022	2042918	1055583	51,7	767898	37,6	316915	15,5
01.10.2022	2167555	1094485	50,5	842072	38,8	371921	17,2
01.01.2023	2353592	1036120	44,0	1021520	43,4	368091	15,6
01.04.2023	2427699	1001784	41,3	993565	40,9	371126	15,3
01.07.2023	2562123	983259	38,4	1150726	44,9	366842	14,3
01.10.2023	2647624	1001014	37,8	1235776	46,7	362150	13,7
01.01.2024	2942806	1024852	34,8	1466400	49,8	370600	12,6
01.04.2024	2985602	1041062	34,9	1428156	47,8	369582	12,4
01.07.2024	3125617	1087350	34,8	1449218	46,4	370895	11,9
01.10.2024	3180663	1134872	35,7	1497788	47,1	371798	11,7

Розраховано за: [11]

Однак така структура активів комерційних банків ніяк не буде сприяти успішній повоєнній розбудові економіки України. При відсутності розвиненого ринку корпоративних цінних паперів, відсутності інститутів спільного інвестування, наявності по суті банкоцентричної моделі фінансового ринку, банки залишаються єдиною інституцією, яка має мобілізувати тимчасово вільні кошти та надавати їх у кредит тим, хто їх потребує. А без цього прискорений розвиток економіки просто не є можливим.

4. Висока доходність банківської діяльності як наслідок дії зовнішні чинників. Рівень доходності комерційних банків, як правило, оцінюється двома показниками: рентабельність активів та рентабельність капіталу. Динаміка цих показників за 2008-2024 рр. наведена у табл.4.

Таблиця 4

**Рентабельність активів та рентабельність капіталу
комерційних банків України за 2008-2024 рр.***

На 01.01	Рентабельність активів (%)	Рентабельність капіталу (%)
2008	1,5	12,67
2009	1,03	8,51
2010	-4,38	-32,52
2011	-1,45	-10,19
2012	-0,76	-5,27
2013	0,75	3,03
2014	0,12	0,81
2015	-4,07	-30,46
2016	-5,46	-51,91
2017	-12,60	-116,74
2018	-1,94	-15,96
2019	1,65	10,73
2020	4,35	34,18
2021	2,54	19,97
2022	4,09	35,15
2023	1,65	10,73
2024	4,35	34,18

Розраховано за [11]

Світова фінансова криза 2008-2009 рр. вкрай негативно позначилася на результатах діяльності банківської системи України. Практично протягом 10 років вона була збитковою. Фактично нульові результати 2013-2014 рр. не змінюють загальної картини. Особливо складними були 2016-2017 рр. У 2017 р. збитки банків були більшими за їх капітал. Це означає, що без рефінансування за рахунок центрального банку комерційні банки повинні були б збанкрутіти. Насправді, з деякими банками таке й відбулося. З іншого боку, як свідчить значна кількість кримінальних справ, досить часто збитковість банків була штучною та пов'язувалась з виведенням коштів на інші структури (зокрема, й отриманих як рефінансування).

Ситуація починає змінюватися у 2019 р. На нашу думку, це стало наслідком двох подій. По-перше, націоналізація найбільшого у країні банку – Приватбанку, яка відбулася в кінці 2016 р., та ліквідація 40 банків (у 2019 р. кількість комерційних банків скоротилася до 77 проти 117 у 2016 р.), більшість з яких була збитковою. По-друге, зміна структури активів комерційних банків: поліпшення показників результативності роботи комерційних банків корелює зі зменшенням частки наданих кредитів та збільшенням частки боргових цінних паперів.

Таким чином, на початок повномасштабного вторгнення банківська система показувала досить високі результати: за підсумками 2021 р. рентабельність активів складала 4,09% а рентабельність капіталу – 35,15%. Лише у перші місяці 2022 р. спостерігається збитковий характер діяльності банків. У подальшому доходність зростає. Більше того, є усі підстави вважати, що деякі банки отримують надприбутки (табл. 4). Середня рентабельність активів (ROA) комерційних банків у Європі різниться залежно від країни. За останніми даними, для більшості країн Європи цей показник варіюється в межах від 0,3% (Франція) до 1% (Ірландія та Литва). Загалом, у розвинених європейських країнах ROA зазвичай нижчий через високі рівні конкуренції, строгі регуляторні вимоги та помірні маржі. У 2021 р. лише дві країни мали ROA більше 5%: Сирія (8,83%) та Зімбабве (5,23%) [13].

Таблиця 4

**Рентабельність активів та рентабельність капіталу
комерційних банків України за період повномасштабної війни***

Дата	Рентабельність активів (%)	Рентабельність капіталу (%)
01.01.2022	4,09	35,15
01.04.2022	-0,03	-0,25
01.07.2022	-0,46	-4,09
01.10.2022	0,48	4,28
01.01.2023	1,18	10,91
01.04.2023	5,76	58,77
01.07.2023	5,54	56,01
01.10.2023	5,86	56,85
01.01.2024	2,28	31,61
01.04.2024	5,46	50,47
01.07.2024	5,29	48,41
01.10.2024	5,15	45,79

Розраховано за [11]

Більш детальний аналіз показує, що рівень концентрації прибутків у банківській системі навіть перевищує рівень концентрації активів. Так, за 9 місяців 2024 р. комерційні банки України отримали 117,63 млрд грн прибутку, з них 48,35 млрд грн прибутку отримав лише Приватбанк, що становить 41,1%. У цілому ж 5 державних банків отримали 63% від загальної суми прибутків [14]. Такий високий рівень прибутковості пояснюється тим, що саме на державні банки припадають основні обсяги операцій з державними борговими цінними паперами. На нашу думку, така політика Міністерства фінансів України та НБУ є не зовсім виправданою. З одного боку, висока облікова ставка (що значно

перевищує рівень інфляції) робить дорогими кредити та знижує попит на них. Висока ж доходність боргових цінних паперів призводить до значних витрат держави на їх обслуговування, що трансформуються у високі прибутки державних комерційних банків, позбавляючи їх зацікавленості у проведенні кредитної діяльності. З іншого боку, надприбутки банків (перш за все державних) підштовхують державу до змін у системі оподаткування для поповнення державного бюджету. Але додаткові надходження від оподаткування не можуть повною мірою компенсувати надмірні витрати на обслуговування. Тому реально державний бюджет втрачає на такій схемі залучення коштів.

Висновки. Таким чином проведений аналіз діяльності банківської системи України у період повномасштабної війни дозволяє зробити кілька висновків.

1. Є усі підстави вважати ринок банківських послуг висококонцентрованим та олігополістичним. Провідну роль у ньому займають 5 державних банки, на долю яких припадає майже 56% банківських активів. Будучи формально незалежними, вони насправді реалізують єдину політику, яка розробляється відповідними органами державного управління, що знижує рівень конкуренції у цій сфері. Якщо для періоду воєнного стану така ситуація має певне виправдання, то у повоєнний період держава має вирішувати питання з приватизацією частини банків, які їй належать.

2. Серед численних факторів, які впливають на розмір активів комерційних банків, вирішальна роль належить грошовим агрегатам. Кореляційний аналіз показав найтісніший зв'язок розміру активів з агрегатом M2. Тому державне регулювання саме цього агрегату може бути використане як інструмент впливу на активи комерційних банків.

3. В останні роки є помітною зміна структури активів комерційних банків: зменшення питомої ваги наданих кредитів та збільшення питомої ваги боргових цінних паперів. Особливо ця тенденція прискорилося у період воєнного стану, коли держава стала активно залучати кошти комерційних банків (перш за все державних) шляхом розміщення державних облігацій. Це призводить до того, що банки перестають виконувати свою основну функцію, а через нерозвиненість інших елементів інфраструктури, здатних мобілізувати тимчасово вільні кошти, бізнес позбавляється можливості залучати інвестиційні ресурси.

4. Як наслідок переорієнтації банків з кредитування бізнесу на придбання державних боргових цінних паперів зросла доходність їх діяльності, яка вимірюється рентабельністю активів (ROA) та рентабельністю капіталу (ROE). Навіть у період повномасштабної війни ці показники в Україні значно вищі, ніж у інших європейських країнах. Основна частина банківських прибутків припадає на державні банки. Потребує удосконалення політика щодо встановлення облікової ставки НБУ та доходності державних боргових цінних паперів, щоб, з одного боку, зберегти це джерело покриття дефіциту державного бюджету, а з іншого – створити сприятливі умови для відновлення кредитної діяльності комерційних банків.

Список використаних джерел

1. Broby D. Financial technology and the future of banking. 2021. *Financ Innov* 7, 47. <https://doi.org/10.1186/s40854-021-00264-y>
2. Nurjanah Siti, Shalshabilla Vilza and Dari Adinda Tri Widya Wulan. Digital transformation in the banking industry challenges and opportunities. *International Journal of Accounting, Management and Economics*. 2023. Volume 1, Number 1, p. 64-71. URL: <https://ijame.id/index.php/ijame/article/view/88/13>
3. Shnaider Hanna. The Rise of Neobanks: Revolutionizing Traditional Banking with Fintech. *FortySeven*. 2023. URL: <https://fortyseven47.com/blog/the-rise-of-neobanks-revolutionizing-fintech/>
4. Ситник Н., Прицак Я. Банківська система України в умовах війни: ризики та оцінка безпеки. *Молодий вчений*, 2023, 6 (118), 94-98. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-6-118-19>
5. Котік Б., Смолінська С. Функціонування банківського сектору України в період воєнного стану. *Молодий вчений*, 2023, 10 (122), 2013-217. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-42>
6. Прокопенко Н.С., Мирончук В.М., Шепель І.В. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1556/1497>
7. Чайковський Я., Чайковська І., Чайковський Є. Ефективність діяльності банківських установ України. *Світ фінансів*. 2022. №3(72). С. 127-140. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1539>
8. Кількість банків в Україні (2008-2024). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/>
9. Активи і зобов'язання банків на 1 жовтня 2024 р. URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/ranking/>
10. Horizontal Merger Guidelines, U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission. URL: <https://www.justice.gov/atr/file/810276/dl?inline>
11. Основні показники діяльності банків. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/>
12. Національний банк України. Статистика фінансового сектору України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>
13. Return on assets - Country rankings. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/bank_return_assets/
14. Прибутковість української банківської системи. URL: <https://opendatabot.ua/open/bank-ranking>

References

1. Broby, D. (2021). Financial technology and the future of banking. *Financ Innov* 7, 47. <https://doi.org/10.1186/s40854-021-00264-y>
2. Nurjanah, Siti, Shalshabilla, Vilza and Dari, Adinda Tri Widya Wulan (2023). Digital transformation in the banking industry challenges and opportunities. *International Journal of Accounting, Management and Economics*.

Volume 1, Number 1, p. 64-71. URL: <https://ijame.id/index.php/ijame/article/view/88/13> (Available at: October 10, 2024)

3. Shnaider, Hanna (2023). The Rise of Neobanks: Revolutionizing Traditional Banking with Fintech. FortySeven. 2023. URL: <https://fortyseven47.com/blog/the-rise-of-neobanks-revolutionizing-fintech/> (Available at: October 12, 2024)

4. Sytnyk, N., Pritsak, Ya. (2023). *Bankivska systema Ukrayiny v umovakh viyny: ryzyky ta otsinka bezpeky* [The banking system of Ukraine in wartime: risks and security assessment]. *Molodyy vchenyy*, 6 (118), 94-98. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-6-118-19>

5. Kotik, B., Smolinska, S. (2023). *Funktsionuvannya bankivskoho sektoru ukrayiny v period voyennoho stanu* [The functioning of the banking sector of Ukraine during martial law]. *Molodyy vchenyy*, 10 (122), 2013-217. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-42>

6. Prokopenko, N.S., Myronchuk, V.M., Shepel, I.V. (2022). *Pryntsypy funktsionuvannya bankivs'koyi systemy Ukrayiny v umovakh viyny* [Principles of the functioning of the banking system of Ukraine in wartime]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. Vypusk 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1556/1497> (Available at: October 15, 2024)

7. Chaykovskyy, Ya., Chaykovska, I., Chaykovskyy, Ye. (2022) *Efektivnist diyalnosti bankivskykh ustanov Ukrayiny* [Efficiency of banking institutions of Ukraine]. *Svit finansiv*. 2022. No.3(72). P. 127-140. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1539> (Available at: October 20, 2024)

8. *Kilkist bankiv v Ukrayini* [Number of banks in Ukraine] (2008-2024). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/> (Available at: October 20, 2024)

9. *Aktyvy i zobov'yazannya bankiv na 1 zhovtnya 2024 r.* [Assets and liabilities of banks as of October 1, 2024]. URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/ranking/> (Available at: October 25, 2024)

10. Horizontal Merger Guidelines, U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission. URL: <https://www.justice.gov/atr/file/810276/dl?inline> (Available at: November 1, 2024)

11. *Osnovni pokaznyky diyal'nosti bankiv* [Key performance indicators of banks]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/> (Available at: October 20, 2024)

12. National Bank of Ukraine. Financial sector statistics of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (Available at: October 23, 2024)

13. Return on assets - Country rankings. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/bank_return_assets/ (Available at: October 25, 2024)

14. *Prybutkovist' ukrayins'koyi bankivs'koyi systemy* [Profitability of the Ukrainian banking system]. URL: <https://opendatobot.ua/open/bank-ranking> (Available at: October 20, 2024)

COMMERCIAL BANKS OF UKRAINE DURING THE WAR: NEW TRENDS AND OLD PROBLEMS

Yurii A. Zadoia, Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University, Zaporizhzhia (Ukraine).

E-mail: yuri.zadoya@gmail.com

<https://doi.org/10.32342/3041-2153-2024-2-37-4>

Keywords: *commercial banks, assets of commercial banks, loans, monetary aggregates, ROA, ROE*

JEL classification: *G18, G21, G28*

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the activities of commercial banks in Ukraine during the period of full-scale war. Its purpose is to identify new trends in banking activity and substantiate recommendations for restructuring the work of banks and its state regulation in the post-war period. During the study, a number of hypotheses were tested. It is proved that despite the significant number of commercial banks in Ukraine, the banking services market is actually oligopolistic. Taking into account the fact that state-owned banks, whose share in the total assets of commercial banks reaches 56%, actually pursue a coordinated policy and act as a single entity, the Herfindahl-Hirschman index for the banking sector of Ukraine is more than 3000, which corresponds to an oligopolistic market. This situation is justified for martial law, but it will require changes in the post-war period. The hypothesis that the main factor affecting the size of commercial banks' assets is monetary aggregates was confirmed. The closest correlation was found between the size of assets and the monetary aggregate M2. This gives reason to recommend regulating this monetary aggregate as a tool for state regulation of banking assets. During the full-scale war, the tendency to change the structure of banking assets, which originated back in 2020, intensified. A sharp decrease in the share of loans granted was noted, while the share of debt securities, mainly government bonds, increased. On the one hand, this is evidence of the success of the implementation of government programs to attract funds from commercial banks for borrowing and covering the state budget deficit, and on the other hand, it distracts the banking system from fulfilling its main function - mobilizing temporarily free funds and providing loans. The high yield of government bonds, the NBU discount rate, which significantly exceeds the inflation rate, make loans inaccessible to business. And since other components of the market infrastructure (for example, joint investment institutions) are underdeveloped in Ukraine, business is actually deprived of the opportunity to attract funds for the implementation of investment projects. A study of the dynamics of bank performance indicators (ROA, ROE) for the period from 2008 to 2024 showed that after the banking crisis of 2015-2018, when the banking system as a whole operated at a loss, in the following years the situation not only stabilized, but also demonstrated that banks received excess profits. This is again a consequence of high interest rates on government securities and the concentration of profits in state-owned banks. Substantiated proposals for changes in state policy in the post-war period, which should revive the lending activities of commercial banks.

Одержано 03.11.2024.